



**«ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASINING
ХАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ:
МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИК,
ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИК ВА
ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ
ИСТИҚБОЛЛАРИ»**

**ХАЛҚАРО ОНЛАЙН ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ ТЎПЛАМИ**

4-ШЎЪБА

**2020 йил 10–11 декабрь
Тошкент, Ўзбекистон**

<i>Тургунов Д.Т.</i>	РОЛЬ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ВЫБОРЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ.....	383
<i>Турсунхўжаев С.Ж.</i>	ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТГА ҚАРШИ КУРАШИШДА МАРКЕТИНГ ПРИНЦИПЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	391
<i>Тулаев М.С.</i>	АУДИТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ	395
<i>Тўхсанов Қ.Н.</i>	ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ УЧУН СОЛИҚ ЮКИ ВА УНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ.....	399
<i>Умаров Ж.Т.</i>	ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ СОҲАСИДА КЕНГ ЖАЛБ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ	406
<i>Умарова М.А.</i>	ВАЛЮТАЛАРНИНГ ХАРИД ҚИЛИШ ҚОБИЛИЯТИНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ	409
<i>Умаров Б.С.</i>	ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	418
<i>Усмонов К.А.</i>	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING 2021 ЙИЛ УЧУН СОЛИҚ-БОЖХОНА СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙУНАЛИШЛАРИ	425
<i>Хажиев Б.Д.</i>	ПАНДЕМИЯНИНГ ИҚТИСОДИЁТГА ТАЪСИРИНИ ЮМШАТИШ ВА ТАҚСИМОТ ЖАРАЁНЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ДАВЛАТНИНГ ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙУЛЛАРИ	431
<i>Холиқулов О.Х.</i>	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎЗ ВАЛЮТА СИЁСАТИНИ ЭРКИНЛАШТИРИШНИ ЖАДАЛЛАШТИРИШ ҲАМДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШ ҲИСОБИНИНГ УРНИ.....	437
<i>Хўжаев Ф.Э.</i>	ЛОГИСТИК БОШҚАРУВНИ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ВА УНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ	444
<i>Чориев Ф.И.</i>	КОРХОНАЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ БОШҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСПЕКТЛАРИ.....	451
<i>Шарафутдинова Д.А.</i>	МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ МАНЗИЛЛИЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙУНАЛИШИ	455
<i>Шеннаев Х.М.</i>	ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА СУҒУРТА ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	464
<i>Шомуродов Р.Т.</i>	ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ МУСТАҲКАМЛАШНИНГ ЗАРУРИЙ ШАРТИ СИФАТИДА	469
<i>Эльбусинова У.Х., Исаков Ж.Я., Нурмухаммедов А.Ю.</i>	КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИНING БАНКЛАР ФАОЛИЯТИГА ТАЪСИРИНИ ЮМШАТИШ ЙУЛЛАРИ.....	475
<i>Эргашева Ш.Т., Маннапова Р.А., Махкамбоев А.Т.</i>	ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ	480
<i>Эргашев Д.</i>	ФОЙДАНИНГ ИҚТИСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДАГИ МАЗМУНИ ВА УНГА ОИД НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ	484
<i>Юнусов Б.М.</i>	ОЗИҚ- ОВҚАТ САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАРКЕТИНГ ЭЛЕМЕНТЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ	489
<i>Сайфуллаев И.Л.</i>	КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ЭКСПОРТ ФАОЛИЯТИНИ Қўллаб-қувватлашнинг ҳозирги ҳолати таҳлили	493
<i>Райханов У.А.</i>	МУЛҚДОРЛАР СИНФИ – ЎРТА СИНФНИНГ АСОСИ СИФАТИДА	500
<i>Янгибоев С.</i>	МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ ЙУНАЛИШЛАРИ	509



Тулаев Мирзакул Саламович,
ТДИУ, Молия ва бухгалтерия ҳисоби
кафедра доценти
tmirzakul@gmail.com

АУДИТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ АУДИТА НА ОСНОВЕ
МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ АУДИТА

ISSUES OF ORGANIZATION OF AUDIT ON THE BASIS
OF INTERNATIONAL AUDIT STANDARDS

Аннотация. Мақолада аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувини ўтказишида аудитнинг самарадорлигига ва текширилаётган хўжалик субъектлар фаолиятининг узлуксизлигига таъсир қиладиган омиллар каби масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: аудиторлик фаолият, ташқи аудит, аудиторлик таомиллари, аудитнинг самарадорлиги, фаолиятнинг узлуксизлиги, молиявий, операцион ва юридик кўрсаткичлар.

Аннотация. В статье анализируются такие вопросы, как факторы, влияющие на эффективность аудита и допущение о непрерывности деятельности проверяемого субъекта при проведении аудиторских проверок аудиторскими организациями.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, внешний аудит, аудиторские процедуры, эффективность аудита, непрерывность бизнеса, финансовые, операционные и правовые показатели.

Abstract. The article analyzes such issues as factors affecting the effectiveness of the audit and the assumption of the going concern of the audited entity when conducting audits by audit organizations.

Keywords: audit activity, external audit, audit procedures, audit efficiency, business continuity, financial, operational and legal indicators.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач биринчилардан бўлиб аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунни қабул қилган [1]. Ушбу қонунга биноан аудиторлик фаолияти деганда, аудиторлик ташкилотларининг аудиторлик хизматларини кўрсатиш бўйича тадбиркорлик фаолияти тушунилади. Аудиторлик хизматлари аудиторлик текширувларини ва профессионал хизматларни ўз ичига олади.

Аудиторлик текшируви молиявий ҳисобот ва бошқа молиявий ахборот тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мослигини аниқлаш мақсадида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботини ҳамда у билан боғлиқ молиявий ахборотини аудиторлик ташкилотлари томонидан текширишдир.

Қуйидагилар ҳар йили мажбурий аудиторлик текширувидан ўтиши керак:

- ▶ акциядорлик жамиятлари;
- ▶ активларнинг баланс қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг юз минг бараваридан кўп бўлган масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар;
- ▶ банклар ва бошқа кредит ташкилотлари;
- ▶ суғурта ташкилотлари;
- ▶ инвестиция фондлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жамлаб турувчи бошқа фондлар ҳамда уларнинг инвестиция активларини ишончли бошқарувчилар;
- ▶ манбалари юридик, жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари бўлмиш хайрия фондлари ва бошқа ижтимоий фондлар;
- ▶ маблағларининг ҳосил бўлиш манбалари қонун ҳужжатларида назарда тутилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан қилинадиган мажбурий ажратмалар бўлмиш бюджетдан ташқари фондлар;
- ▶ устав фондида давлатга тегишли улуш бўлган хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат унитар корхоналари;
- ▶ фонд ва товар биржалари.

Аудиторлик хизматларини кўрсатаётганда текширилаётган корхонанинг бевосита иштироки ва унинг ресурсларидан фойдаланилган ҳолда амалга оширилади. Ресурсларнинг чекланганлиги аудитнинг самарадорлигига салбий таъсир қилади, қўшимча ажратилган ресурслар эса самарадорликни оширади.

Қуйида асосий ресурсларнинг рўйхати келтирилган.

Ходимлар билан ишлаш. Аудит ўтказиш жадвали билан асосий ходимларнинг меҳнат таътили ва хизмат сафарларини мувофиқлаштирилиши лозим [2]. Маълумотларни тўплашга доир ва текширилаётган корхонанинг асосий ходимлари – ИТ бўйича директор, ҚҚС бўйича бухгалтер, харидлар бўйича бўлим бошлиғи ва бошқалар билан ишлаш стратегияси ишлаб чиқилиши лозим. Ҳамкорлик қилишнинг турли вариантлари мавжуд бўлиб, барча ходимлар билан ишлашнинг чекланган ресурслари шароитида фақат тайинланган ходим билан алоқа қилишдан абсолют очиқ мулоқотгача бўлиши мумкин. Ҳар бир вариантнинг ўзига яраша плюс ва минуслари бор. Ресурсларнинг чекланган шароитида ахборот олиш вақти ва тайинланган шахс томонидан маълумотларни нотўғри талқин қилиш эҳтимоли ошади, абсолют очиқ мулоқот шароитида сезиларли маълумотларни ошкор қилиш risks, аудиторлар томонидан мавзуга тегишли бўлмаган саволларга ортиқча қизиқишлари пайдо бўлиши мумкин.

Ҳисоб тизимидан фойдаланиш. Аудиторнинг компютерига маълумотлар базасини кўчириш, ёки текширилаётган корхона томонидан берилган компютерга кўчириш, ёхуд аудиторларнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда маълумотларни кўчириш ёки масофадан кириш имконияти таъминланиши билан амалга оширилиши мумкин. Маълумотлардан фойдаланишни танлаш хавфсизлик сиёсати ва бошқа сабаблардан келиб чиққан ҳолда, аудитнинг самарадорлигига таъсир қилади. Бундан ташқари маълумотлар базасини кўчириш бухгалтерия хизматида қўшимча ишларини оширади.

Иш вақти. Агар аудит «сезон» вақтида амалга ошириладиган бўлса, аудитни ўтказишга доир таклифларни ишлаб чиқаётганда, аудиторлик текширувда қатнашаётган аудиторларнинг меъёрдан ортиқча ишлаш соатлари унинг қийматига қўшилган бўлади. Шунинг учун аудиторларнинг меъёрдан ортиқча ишлаш соатларини корхонанинг ишлаш вақти билан олдиндан мувофиқлаштирилиши керак.

Телекоммуникация ресурслари. Текширилаётган корхонанинг географик жойлашиши олис бўлган ҳолларда, аудитни амалга ошириш катта афзалликларга эга бўлади. Устама харажатларни қисқартириш учун аудиторларнинг бир қисми миждознинг офисида, бошқа бир қисми эса ўз офисларида ишлаши мумкин. Шунинг учун йилдан йилга сифатли интернетга бўлган талаб ва эҳтиёж ошиб бормоқда.

Шуни ёдда тутиш керакки, маълумотларни тақдим қилиш ва тушунтиришларни чеклаш аудитор томонидан аудит ҳажмини чеклаш деб баҳоланиши мумкин, бу эса аудиторлик хулосасининг модификацияланишига олиб келиши мумкин.

Аудит ўтказиш жадвали – бу таъсирчан инструмент ҳисобланади. Амалиётда у шартномага киритилмайди, ёки номигагина ёзиб қўйилади. Аудит ўтказиш жадвали самарали инструмент бўлиши учун, у: аудитнинг айрим таомилларини аниқлаштириш ва деталлаштириш лозим, умумлаштирилган ҳолда тайёрлаш мақсадга мувофиқ эмаслиги; аудит ўтказишда аудит таомилларининг тутатиш жойига эътибор қаратиш керак, чунки олдинги таомил тугамасдан кейингиси бошланмаслиги; параллел таомилларни алоҳида ажратиш; белгиланган ишларни бажариш учун аниқ саналарни белгилаш; назорат нуқталарини аниқланиши шарт.

Аудит ўтказиш жадвали фақат аудиторлар учун тузилмайди, балки миждоз учун ҳам тузилади. Томонлар аудит ўтказиш жадвалига риоя қилиши аудит ўтказишнинг самардорлигини таъминлайдиган омил ҳисобланади. Аудит ўтказиш жадвалининг асосий жиҳати бўлиб, аудиторга молиявий ҳисоботни текшириш учун тақдим қилиш муддати ҳисобланади.

Корхона томонидан молиявий ҳисоботнинг ҳалқаро стандартлари (МҲҲС) асосида тайёрланган ҳисобот аудити тез ва самарали ўтказилиши учун миждоз қуйидагиларни тайёрлаши керак [3]:

- ▶ МҲҲС бўйича молиявий ҳисобот драфтани (дастлабки варианты) тайёрлаш;
- ▶ барча ҳисоб-китоблар, трансформация, консолидацияга доир файллар.
- ▶ МҲҲС бўйича молиявий ҳисобот драфтани тайёрлашда қуйидагиларни ҳисобга олиш ва фактларни текшириш зарур.

Молиявий ҳисоботга тушунтириш хатининг ҳажми ва мазмуни МҲҲС талабларига жавоб бериши керак.

Драфтда солиштириш мақсадида олдинги ҳисобот даври учун тақдим қилинган маълумотлар, олдинги ҳисобот йили учун аудиторлик текширувидан ўтказилган ҳисоботга мос келиши шарт.

Молиявий ҳисоботдаги маълумотлар ўзаро боғлиқ бўлиши шарт.

Тушунтириш хатидаги маълумотлар молиявий ҳисоботнинг тегишли сатрларига мос келиши керак (масалан, «Савдо ва бошқа кредиторлик қарзлар» бўйича ёритиб беришга доир суммаси молиявий ҳисоботнинг тегишли сартдаги суммасига мос келиши шарт).

Молиявий ҳисоботнинг тушунтириш хатидаги матн ҳақиқатга мос келиши ва тақдим қилинаётган ҳисобот доирасида долзарб бўлиши шарт.

Фаолиятнинг узлуксизлиги ҳақида тахмин қилиниши молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг асосий принциpidир. Ушбу тахмин шуни англатадики, компания яқин келажакда ўз бизнесини давом эттиради ва корхонани тугатишга зарурияти ёки ниятларининг йўқлиги, қонун ёки меъёрий ҳужжатларга мувофиқ фаолиятни тўхтатиш ёхуд кредиторлардан ҳимоя сўраш нияти ҳам йўқлигини англатади. Фаолиятнинг узлуксизлиги тўғрисидаги тахминнинг етарлиги ёки йўқлигини баҳолашда раҳбарият ҳисобот санасидан кейинги



камида ўн икки ой камраб олган, келажак тўғрисида мавжуд бўлган барча маълумотларни кўриб чиқади.

Ушбу принцип бузилганлигини тасдиқлаб берадиган қандай кўрсаткичлар кўрсатилиши мумкин. МҲХС аниқ мезонлар рўйхатини бермайди, балки умумий тафсив беради. Шунинг учун 570-сонли аудитнинг халқаро стандарти (АХС) «Фаолиятнинг узлуксизлиги ҳақидаги фараз» [4], алоҳида-алоҳида ёки жамулжам ҳолда фаолиятнинг узлуксизлиги ҳақидаги фаразни қўллашнинг мақбуллигига бўлган аҳамиятли шубҳаларни белгилаши мумкин бўлган ҳодисалар ёки шароитларга мисолларни келтиради. Бу молиявий, операция ва юридик кўрсаткичларнинг катта тўлиқ рўйхатидир.

Молиявий кўрсаткичлар: салбий хусусий капитал; жорий мажбуриятларнинг жорий активлардан ортиқчалиги; қисқа муддатли мажбуриятлар ҳисобидан узоқ муддатли активларни молиялаштириш; кредиторлар томонидан қайта кредит беришдан воз кечиш, қайта молиялаштириш, пролонгация, кредит лимитларини ошириш; операция фаолиятдан зарарлар; активларнинг қадрсизланиши ва шу билан пул маблағларини юзага келтирадиган активлар; мунтазам салбий молиявий коэффициент кўрсаткичлар; янги маҳсулотларнинг йўқлиги ва янги ишлаб чиқаришга инвестициялар қилишдан воз кечиш ҳамда бошқалар.

Операция кўрсаткичлар: раҳбариятнинг корхонани тугатиши ёки фаолиятни тугатиши ҳақидаги ўйлари; асосий бошқарув ходимларни ишдан бўшатилиши; асосий бозор, мижозлар, франшизалар, лицензиялар ёки мол етказиб берувчиларни йўқотилиши; тегишли ихтисосликдаги мутахассисларнинг ёки ишчи кучларнинг йўқлиги; хомашёлар билан муаммолари; рақобатнинг кучайиши ва бошқалар.

Юридик кўрсаткичлар: капиталга нисбатан қонунда белгиланган талабларга ёки бошқа талабларга риоя қилмаслик; корхонага қарши қўзғатилган ишлар судда ёки тартибга солувчи органда кўрилаётгани, улар ўзининг самарали ечимини топган тақдирда, корхонани қаноатлантириши мушкул бўлган талаблар пайдо бўлишига олиб келиши мумкинлиги; корхонага салбий таъсир кўрсатиши кутилаётган қонунчилик ёки меъёрий ҳужжатлардаги ёки ҳукумат сиёсатидаги ўзгаришлар; суғурта қилинмаган ёки етарли даражада суғурталанмаган ҳалокатлар юз бериши, сиёсий ўзгаришлар ва бошқалар.

Жорий иқтисодий ҳолатда аудитор фаолиятнинг узлуксизлигини тасдиқлаб бериш учун мижоздан албатта сўрайди. Корхона фаолиятининг узлуксизлигига доир бирор ҳолат аниқланса, ўзининг шубҳаларини асослайдиган фаразларини тайёрлаши зарур.

Шу билан биргаликда, амалиётда кам эътибор бериладиган аудитнинг якуний босқичи – хатолар устида ишлашни инкор қилмаслик зарур. Аудиторлик ҳулосаси чоп этилгандан кейин аудитор ва мижоз корхона ишларнинг бажарилиши, йўл қўйилган хатоликлар ва жараёнларни такомиллаштиришни таҳлил қилиш зарур. Бу кейинги йилда аудитнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисидаги» қонуни 1992 йил 9 декабрь (янги таҳриридаги қонун 2000 йил 26 май)да қабул қилинган.
2. Тулаходжаева М.М., Тулаев М.С. ва бошқалар Аудит. Дарслик – Т.: «Иқтисодиёт», 2018.
3. Тулаев М.С. Молиявий ҳисоб. Ўқув қўлланма. 2019.
4. 570-сонли Аудитнинг халқаро стандарти (АХС) «Фаолиятнинг узлуксизлиги ҳақидаги фараз».